

HİLAFET VE MÜLK MEFHUMLARININ ZİDDİYETİ

Doç. Dr. Şahin UÇAR (*)

a. Kaynaklar hakkında bazı metodolojik mülahazalar

Hz. Muaviye'nin Cemaat birliğini temin ettikten sonraki hakimiyetinin ilk yılları ve oğlu Yezîd için biat almak suretiyle "Hilâfet"i "Mülk"e dönüştürmesi İslam tarihinin en mühim hadiselerindendir. İslam tarihinde Hilafetin Mülke dönüşmesi ile ilgili münakaşalar meşhurdur ve Muaviye'nin iktidara gelişi ile başlar. Muaviye idaresindeki, bu 'âmü'l-cemaat' yılının miladî 661 yazına tekabül ettiğini bilmekle beraber, bu husustaki rivayetlerin muhtelif olması sebebiyle daha kesin bir tarih vermek ve Muaviye'nin halife olduğu ay ve günü tesbit etmek mümkün değildir (1). Sadece Muaviye'nin halife olmak üzere Kufe'ye gelmesi bile, Taberî'deki rivayetlere bakılacak olursa, epeyce zaman almış olmalıdır: Anonim bir rivayete göre, anlaşma Rebiulâhirde imzalanmış olmasına rağmen, Muaviye ancak cemaziye'l-evvelde Kûfe'ye gelebilmişti (2). Yani, her tarihi hâdis, aslında bir 'hâdiseler serisi' teşkil eder; bazen, bir hâdiseler serisini tek bir cümle ile hulasa etmek zarureti, tarihî tahkiye'yi fazlaca basitleştirme neticesine yol açabilir. Bu, bilhassa, hadiseler serisi içinde mühim roller oynayan kahramanların karakterizasyonu yapılmak istendiği zaman, ciddî mahzurlar doğurabilir.

Hicrî 41 yılında Muaviye'yi iktidara getiren hadiseler serisini tam bir tafsilat ile vermek, tarihî tahkiyeyi imkansız hale getirirdi. Halbuki tarihî tafsilatın terkedilmesi de, hadiseler serisi içinde kahramanımızın rolünün anlaşılmasında veya şahsiyetinin nâtamam ve yanıltıcı bir karakterizasyonu neticesini verecektir. Biz bir târihî karakterin tatminkar bir tasvirini veya bir hadiseler serisinin bütün tafsilatını vermek istersek, sonu gelmeyen detaylar içinde kaybolarak dengeli bir tarihî tasvire erişmekten mah-

(1) Kesin tarihle ilgili ihtilafların dökümantasyonu için bkz. Julius Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, çev. F. Işıltan, Ankara 1963, s. 35.

(2) Taberî, Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrut (2/9), s. 164.

rum kalabiliriz. T. Carlyle'ın "Kahramanlar" nazariyesi, bütün cazibesine rağmen, bizim benimsediğimiz bir tarih teorisi değil: ancak, 20. yüzyılda ortaya çıkan metodoloji münakaşaları cümlesinden olmak üzere, 'metodolojik holizm' ve 'metodolojik individualizm' nazariyeleri arasındaki başlıca ihtilaf noktası da buradadır. Tarihî tahkiye, metodolojik individualizm prensibinden hareket edip, 'Unique' hadiseleri ve ferdiyetleri ön plana çıkardığı takdirde; kahramanların rolü mübalağa edilmiş olur ve detaylar içinde kaybolarak bütünü görememek (orman içindeki yolcunun ağaçları görüp ormanı görememesi) tehlikesi baş gösterir. Eski İslam tarihi kronikleri gibi. Halbuki modern tarihçiliğin, tahkiye kolaylığı sebebi ile, bazen farkına bile varmaksızın, temayül ettiği holistik bakış açısı (hadiseleri genel çizgileri ile verip, teferrüatı ihmal etmek), tarihî vukuatın cansız, ruhsuz ve hatta yanıltıcı (ihmal edilen teferrüat farklarının karakterizasyon imkanını yok etmesi sebebiyle) bir hulâsası neticesini verebilir.

Açıkça bellidir ki, her iki bakış açısı da birbirinin mütemmim cüzle-ri olup, her ikisi birden kullanılmalıdır. Ne var ki bu zıt bakış açılarının uzlaştırılması kolay bir iş değildir. Bu noktada, A. J. Toynbee'nin göstermiş olduğu çözüm yolunu benimsemekten başka çare yoktur: "The need for simultaneous cultivation of panoramic and myopic vision" (panoramik ve miyobik bakış açılarını eş zamanlı olarak kullanma alışkanlığını kazanmaya çalışmak): yani, elden geldiğince dengeli bir biçimde, tarihî vukuatın hem umumi hatlarını ve vasıflarını hem de detaylarını tebârüz ettirmek ve böylece tarihî realitenin, hem 'ünik' ve canlı karakterizasyonunu, hem de anlaşılabilir (genelleştirilmiş) bir tahkiyesini vermeye çalışmak lazımdır (3). Bu incelememizin konusu olan ve bazı rivayetlere göre 19 yıl, üç ay ve 27 gün süren (4), Muaviye'nin Hilafet ve hükümranlılık devresinin, kısa olmakla beraber tarihî realiteyi feda etmek istemediğimiz bir tasvîrinin, arzettiğimiz bu müşkilatı fazlasıyla ihtiva ettiğini söylemek zait gibi görünür: Ancak, rivayetin renkli çizgilerle tasvir ettiği Mugîre b. Şube, Ziyâd b. Ebîhi, Muaviye b. Ebû Süfyân ve ilh., kahramanlarımızın hadiselerle illiyet bağıını kurarken düşülebilecek hataların, sadece tarihçinin değil insan idrâkinin ve lisanın yetersiz oluşu itibarı ile de, kaçınmayacağımız bir husus olduğunu kısaca belirtmemiz gerekir.

Kahramanlarımızın hadiseler serisi içinde teşekkül eden ve tarihî şartlar tarafından hazırlanan misyonları içindeki, kendi irade, insiyatif ve rollerinin, ferdiyetleri ön plana çıkarmak zorunda olan tarihî tahkiye tarzımızın gösterdiği kadar müessir olmadığı şeklindeki kanaatimi de ayırı-

(3) Arnold J. Toynbee, A Study of History, New York 1964, c. 12, s. 132 vd.

(4) Avlonyalı Süreyya, Fetretü'l-İslâm, Der Saadet (İstanbul) 1325, s. 138.

ca arz etmek isterim. Ez cümle, bilhassa, Muaviye b. Ebû Sufyân'a Hilafet yolunu açan hadiseler serisini kısaca hatırlatmak, bu kanaatin mucib sebeplerini izah etmek gibi bir külfetten kurtulmamız için kafidir. Lakin, anlaşılabilceği gibi, böyle bir neticeye vasıl olmamızda bu tarzdaki bir panoramik bakış (holistik, bütüncü) açısının kendiliğinden telkin ettiği fikirlerin dahi mühim bir rolü bulunduğu unutulmamalıdır. Bu metodolojik mütalaatı fazla uzatmadan inceleyeceğimiz devrenin tarihî tasvirine geçebilmek için sözü R. W. Emerson'un lisanî bir kusur hakkındaki fikri ile tamamlayalım: "But it is the fault of our rhetoric that we cannot strongly state one fact without seeming to belie some other" (lakin bu hitabet tarzımızın bir hatası ki: başka bir gerçeği yalanlıyormuş gibi görünmeksizin, bir gerçeği kuvvetli bir şekilde ifade edemeyiz).

Elimizdeki İslam Tarihi kaynakları sonradan derlenmiş ve 'compilation' mahiyetinde rivayetlerden ibaretdir. Mamafih Taberi kendisinden önceki bir çok tarihçinin eserlerini kısım kısım rivayetler halinde eserinde muhafaza etmiştir. Taberi'den önceki eserler kaybolmuş olduğu için, en eski rivayetleri oldukça geç bir zamanda, Abbasi devrinde, eserini kaleme alan Taberi vasıtası ile öğreniyoruz. Ancak bu rivayetlerin çoğu şia temayüllerini aksettirirler ve yazılmış oldukları Abbasî devrinin Emevilere karşı menfi tavırlarının dahi, bu eserlerde yer yer mühimce bir rol oynadığı malumdur. En eski kaynaklardan Ebu Mihnet Lut b. Yahya Irak ekolünün görüşlerini aksettiriyor. Medine ve Irak rivayetleri Emevi devrini biraz menfi bir bakış açısından tasvir ederler. Suriye rivayetleri ise umumiyetle kaybolmuştur. Bu sebeple elimizdeki rivayet 'compilation'larını biraz ihtiyatla tetkik etmemiz icab eder. İlâveten, hadiselerin çağdaşı olmayan tarihçimiz Taberî, elinde kuşaktan kuşağa intikal eden bir takım rivayetler serisinden başka bir şey bulunmadığı için; birbiri ile tezat halindeki rivayetleri de nakletmekte ve bu sayede bize kendi değerlendirmemizi yapabilme imkanını bahş etmektedir.

J. Wellhausen'in Mommsen'den naklederek yazdığı gibi: "âlim olmayanlar için, bir râvinin vakaya iştirak edenlerden aldığını zikrederek başladığı hikayelerin umumiyetle doğru olmadıklarını isbata hacet bulunmadığı" (5) âşikârdır. Ancak, Wellhausen'ın da dediği gibi, "Ebu Mihnef yazmamış olsaydı, bu tarihî bir kayıp olurdu." İslam tarihçileri yapabilecekleri yegâne makul şeyi yaparak, kendilerine intikal eden - ve hadiselere çağdaş olan - bizim anladığımız manada 'tarihî' vesikalar bulunmadığı için; hadiseler hakkındaki bütün rivayetleri toplamakla iktifa etmişlerdi. Tabii, bu vaziyet, tam manası ile güvenilebilecek 'otantik' tarihi vesikaların bulunmaması sebebi ile, eldeki rivayetlerin hepsini bir şüp-

(5) J. Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, s. VIII.

he bulutunun kaplamasına sebep oluyor. Açıkça bellidir ki, her ne kadar bu rivayetleri mukayese etmek, bir dereceye kadar peşin hükümlerden sıyrılmamızı mümkün kılsa bile, vukuatın gerçekte nasıl cereyan ettiğini tam manası ile bilmemizi de imkansız hale getiriyor ve bize ancak tahmin etme şıkkını bırakıyor. Elde güvenilir vesikalar bulunduğu zaman bile, metodolojik perspektifin hadiselerle ne ölçüde tesir edebileceğine dair irad edilen şüphelere, bir de bu, 'güvenilmez rivayetlere nazaran gerçeği tahmin etmeye çalışma' hususiyeti eklenmelidir. Eldeki rivayetler detaylara çok fazla dalarak, umumi manzarayı görmemize biraz mani olmaktadır dense yeridir. Fakat devrin canlı ve karakteristik bir tasvirine ancak bu tarzdaki anekdot karakterli rivayetlerle ulaşabildiğimizi de ilave etmek gerekir.

b. MUAVİYE'NİN HAKİMİYETİNİN İLK YILLARI (Âmü'l-cemaat) :

Muaviye b. Ebû Sufyân hicrî 41 yılında (m. 661) hilafeti Hasan b. Ali'den devr alarak 'Fetretü'l-İslâm' denilen iç savaşa son verdi: Bu sebeple bu yıla "âmü'l-cemaat" (bir halife etrafında islam cemaatinin birleşmesi, cemaat senesi) denmiştir (6). Künyesi Ebû Abdurrahman Muaviye b. Ebu Sufyan b. Harb b. Ümeyye b. Abdu Şems b. Abdu Menaf olup, Ümeyye ismi 'Eme'nin ismi tasgiri olduğu için Ümeyye oğullarına 'Emevi' ler denir (7). Annesi Hind b. Utbe'dir. Muaviye babası Ebû Sufyan'la birlikte Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. Kardeşi Yezid ile beraber Suriye fütuhatına iştirak etmiş; Kayseri'ye (Caesarea) şehrini fethetmiş; Yezid'in ölümünden sonra, Ürdün valisi olmuştu. Hicrî 18 yılında Şam (Suriye) valisi oldu. Halife Osman'ın katline yol açan ihtilaflar (8), mahir bir siyaset adamı olan Muaviye'ye hilafet yolunu açtı. Akrabası olması hasebiyle, Hz. Osman'ın (Osman b. Affan b. Ebu'l-As b. Ümeyye) kanı için kisas talep ederek, Hz. Ali'nin hilafetini tanımayı reddetti ve Sıffin savaşındaki hakemler olayı sayesinde, Hz. Ali'nin hilafet rakibi olarak; askeri değilse de politik bir muvaffakiyet kazandı.

Fakat Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ihtilafları halletmek için hakem tayin edilmesini kabul edişini hazmedemeyen bir gurup Ali taraftarı, onun saflarını terkederek Hâricîler denilen mutaasıb fırkayı teşkil eden bir üçüncü ayrılık gurubu meydana getirdiler. Böylece siyasi ihtilaflar sonunda başlayan parçalanma, mezheb ihtilaflarına dönüşerek günümüze

(6) Celaleddin Suyutî Tarihü'l-Hulefâ, Kâhire 1952, s. 196.

(7) Avlonyalı Süreyya, s. 6.

(8) Halife Osman'ın katline yol açan siyasi ihtilafların ekonomik ciheti için bkz. Şahin Uçar, "Müslüman Devletlerinde iktâ sisteminin Temelleri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı: 52, İstanbul, 1988, s. 63 vd.

kadar devam etmiştir. Muaviye iktidara gelebilmek için, hem "şiatü Ali" (Ali taraftarları) hem de hâricîlerle mücadele etmek zorunda kaldı. Hicrî 40 yılının 17 Ramazan günü, Hz. Ali'nin İbni Mülcem isimli bir hâricî tarafından sabah namazına giderken pusuya düşürülerek öldürülmesi üzerine, Hasan b. Ali'ye biat olundu ise de; Hasan 6 aylık bir mücadeleden sonra Muaviye ile anlaşarak hilafeti ona terketdi. Muaviye zaten 40 yılında İlya'da (Kudüs) biat almıştı; Hasan'la anlaştıktan sonra Kufe'ye gelerek, Ali taraftarlarının da biatını aldı.

Muaviye uzun boylu, yakışıklı, beyaz tenli, şişman ve heybetli bir insandı. Başına siyah sarık sarıp gözlerini de sürmeleyince şişmanlığına rağmen hürmet telkin ederdi. Hz. Ömer Muaviye için, "işte Arabın kisrâsı!" (9) demişti. Hakkında anlatılan bazı renkli rivayetler, bize onun karakteri hakkında ipuçları verebilir: "Bu haberi Ebu Mihnet Lût b. Yahyâ ve diğer raviler zikretmiştir... Muaviye sahabeden Ebû Tufeyl b. Kenânî'ye; "Sen Osman'ın katlinde orada bulunanlardan değil miydin?" dedi. "Hayır", dedi Ebu Tufeyl, "Her ne kadar orada idiysem de, Osman'a yardım etmeksizin olup bitenlere seyirci kaldım." Muaviye; "Halifeye yardım etmen icab ettiği halde, sana mani olan neydi ki?" deyince, Ebû Tufeyl; "Sana mani olan şey ne ise, o!" dedi, "Zira sen de Suriye'de keyif çatıyordun!" Halife, "Fakat görmüyor musun," dedi, "şimdi onun intikamını almak için kanını talep ediyorum ya!" Ebû Tufeyl; "Evet", dedi, "Lakin senin halin şair Cu'dî'nin şiirini hatırlatıyor bana":

"Öldükten sonra benim için kederlenmeyin /

Sağ iken bana, bir kırıntı da olsa, bir şey vermezsiniz!" (10).

Bir seferinde Hatemi Tâi'nin oğlu Adiy Muaviye'ye, "Vallahi senden nefret eden kalblerimiz göğüslerimizde çarptıkça ve seninle savaşırken kullandığımız kılıçlar boynumuzdaki kayışlarda asılı durdukça, seninle biz bağdaşamayız... Aramızdaki sulh kılıçların musâlahası, ya Muaviye!" demişti. Muaviye bu sözlerle karşı sadece: "Bunlar hikmetli sözler!" dedi, "katipler bunları kaydetsin!" Ve sanki Adiy ona hiç bir şey dememiş gibi, konuşmaya devam etdi (11).

"İbnü Avn rivayet ediyor ki: Bir gün adamın biri Muaviye'ye, 'Vallahi bizi doğru dürüst idare et, Ya Muaviye' der, 'yoksa seni düzeltmesini bi-

(9) İbnü'l-Esîr, El-Kâmilü fi't-Târih, Beyrut 1965, c. 4, s. 11'de, Ömer b.Hattab'ın "Kisra ve Kayserden ve onların dehasından bahsediyorlar; işte Muaviye yanınızda ya!" dediğini naklediyor. Ayrıca bkz. Suyûtî, s. 195.

(10) Mesudî, Mürücu'z-Zeheb, Kahire 1964, s. 25.

(11) a.g.e., s. 13.

liriz!' Halife sorar, 'nasıl?' Adam 'Sopayla!' der. Muaviye, 'öyleyse doğru yoldan ayrılmayacağım' der (12).

Muaviye kendisine "melik" denilen ilk halifeydi. Bir keresinde Şam sokaklarında gezerken Muaviye şöyle demişti: "Yâ İbnü Mesa'de, Allah Ebubekr'e rahmet etsin; o dünya nimetlerini aramadı; dünya da onu aramadı. Dünya Ömer'i aradı, amma o dünyayı aramadı. Ve Osman dünyayı istedi ve dünya da ona erişti. Amma biz dünyaya yarı belimize kadar gömüldük" dedi; sonra pişmanlık ile ekledi; "Vallahi bu şüphesiz 'mülk'dür ve Allah onu bizim elimize verdi!" (13) Camide ilk maksûre'yi de o yaptırmıştı (Hz. Ali'ye yapılan suikast maksûre inşasına sebep olmuştur; bundan sonraki halifeler camiye gidince bu mahfazalı maksûre'de ibadet ederlerdi).

Hazreti Muaviye'nin hilafeti Hasan b. Ali'den devr alması her ne kadar cemaat birliğini temin etmiş gibi görünür ise de, hâricîler böyle düşünmemiş; bilakis, şimdi mücadelelerinde çok daha haklı bir pozisyonda olduklarını ileri sürerek sık sık isyan etmişlerdir. Muaviye Hasan b. Ali'den hilafeti devr alınca Fervet ibnü Nevfel el-Eşcâî komutasındaki 500 kişilik bir harici gurubu, "Artık hiç şüpheye düşülmeyecek bir cihad zamanı geldi!" diyerek harekete geçmiş; Kufe yakınlarındaki Nuhayle'ye varmışlardı. Rivayete göre, Muaviye Hasan'dan Fervet ibnü Nevfel'e karşı yardım istemiş; fakat Hasan bunu, "Eğer ben ehli Kiblede biri ile çarpışmayı istesem önce seninle savaşırdım!" diyerek reddetmiştir (14). Muaviye bunlar üzerine Şam'lılardan bir gurubu gönderdi ise de, gidenler yenilerek geri döndüler. Bunun üzerine Muaviye Kufe'lilere "hâricîleri bertaraf etmedikleri takdirde onlara hiç bir zaman aman vermeyeceğini" bildirdi. Kufeliler haricilere hücum etdiler. Haricîler Kufelilere, 'Muaviye'nin müşterek düşmanları olduğunu, Kufelilerin onlarla savaşmasının doğru olmadığını' anlattılar; lakin Muaviye'den korkan Kufeliler, "hayır sizinle savaşmaktan başka çaremiz yok!" cevabını verdiler. Bir rivayete göre çarpışmalar Rebîülâhir ayında cereyan etdi. Fervet ibnü Nevfel'den sonra liderliği ele alan Havsere b. Vedâ' ise Muaviye'nin ikibin kişilik bir ordu ile üzerine gönderdiği Abdullah b. Avf'i teke tek müharebeye çağır-mış ve Abdullah tarafından öldürülmüştü (15).

Tarihi Kamil'deki bir rivayete göre, Hz. Ali'yi öldüren Abdurrahman ibnü Mülcem'in arkadaşı, Şebîb b. Becere, Muaviye Kufe'ye geldiği zaman yanına giderek, "Ben ve İbnü Mülcem Ali'yi katletdik (suikast sıra-

(12) Suyûtî, s. 195.

(13) Taberî, (2/212), s. 334.

(14) İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 409.

(15) a.g.e., s. 412.

sında ibnü Mülcem'in yanındaydım)" deyince, Muaviye son derecede korkarak, oturduğu yerden kalktığı gibi doğru evine gitmiş; Eşca' oğullarına da şu haberi göndermişti: "Eğer bir daha Şebîb'i görürsem veya onun kapımın etrafında dolaştığını duyarsam, hepinizi yok ederim! Onu şehrinizden çıkarın." Gece olunca çıkıp giden Şebîb de önüne çıkan herkesi öldürmeye başlamıştı. Muğîre Kufe valisi olduğu zaman Kufe yakınlarındaki el-Kuff denilen yerde üzerine gönderilen bir Süvari birliği ile yaptığı çarpışmalar sırasında ölmüştür (16). İbnü'l-Esîr, bunlara ilaveten, Muayn el-Hâricî Ebû Meryem ve Ebû Leylâ kumandasındaki haricî isyanlarını da naklediyor. Humrân b. Ebân isimli bir Harici de, Muaviye Hasan ile Sulh anlaşması yaptığı sırada, Basra şehrini ele geçirmiş bulunuyordu (17). Muaviye halife olduğu zaman ilk iş olarak bu keşmekeşi sona erdirmesi gerekiyordu.

Hız. Muaviye, Basra ve Kufe'deki otoritesini temin etmeyi valilerine bıraktı. Muktedir siyaset adamlarını seçmeyi iyi biliyordu. Basra valiliğine, Busr b. Ebî Ertat'ı tayin ederek, hâlâ kendisini tanımayan Hız. Ali'nin Fars valisi Ziyâd'ı yola getirmek işini de ona havale etti.

Ziyad b. Ebîhi (babasının oğlu Ziyad deniyor; annesi fahişe olduğu için babası belli değildi; Ziyad b. Sumeyye şeklinde annesinin adıyla da anılırdı!) Hız. Ali tarafından Fars valisi tayin edilmiş ve Ali'nin İran'daki otoritesini temin etmişti. İstahr isimli müstahkem bir mevkiye tutunmuş, Muaviye'ye biat etmemişti. İbnü'l-Esîr'e göre, Büsr b. Ebî Ertat Basra camisindeki ilk hutbesine Hız. Ali'ye küfrederek (Ali'yi Emevî devrinde Ebû Turâb - toprağın babası manasına gelir ve peygamberin ona taktığı bir lakâb idi - diye anarak alay ve küfretme adeti vardı!) başlamış ve Ziyad'ın mensub olduğu nüfuzlu Ebû Bekre ailesini gücendirmişti (18). Büsr b. Ebî Ertat, Ziyad'ın Basra'daki üç oğlunu tevkif ederek, Halife'ye itaat etmediği takdirde oğullarını öldürmekle tehdid etmeye başladı. Son anda Ebû Bekre'nin habercileri tarafından yetiştirilen bir emir olmasa Ziyad'ın oğullarının katledilmesine kıl payı kalmıştı. Ziyad (Muğîre ve Haccâc-ı zâlim gibi) Taif'li Sakif kabilesine mensup olup Basra kurulduğu sırada ailesi oraya yerleşmişti. Ebû Bekre'nin üvey kardeşi idi. Daha 14 yaşında iken Basra ordusunun ganimet paylaştırıcısı olmuştu; çünkü, okuma yazma ve hesap - kitap biliyordu. Rivayetler Ziyâd'ı ve Muğîre'yi Muaviye'den daha canlı tasvirler ile tebarüz ettiriyor. Hız. Ali zamanında Basra'da mühim bir şahsiyet olarak, valiye vekaleten, Temim kabilesinin bir isyanını bastırmış; bilahere Fars eyaletine gönderildiği zaman da, vazi-

(16) a.g.e., s. 412.

(17) Taberî, (2/12), s. 167.

(18) İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 415.

fesini zora başvurmadan ve kolayca yerine getirmişti: Kısa zamanda bu bölgeyi Ali taraftarı yaptı. Hz. Ali şehid olduğu zaman Muaviye Ziyad'a bir mektup yazıp onu tehdit etmiş; o zaman Ziyad bir hutbesinde şöyle demişti: "Şu insan ciğeri yiyen kadının (Hz. Hamza'nın ciğerini yiyen Hind'i kastediyor) oğluna şaşım doğrusu! Nifak ehli ve Hizipçilerin reisi beni tehdit ediyor. Halbuki benimle onun arasında Resulullah'ın amcasının iki oğlu var, sallallahü aleyhi vesellem. Şu anda yetmiş bin kişi kılıçları boyunlarında asılı, hazır bekliyorlar! Amma vallahi eğer çarpışsak, kılıcımla nasıl şiddetli darbeler indirdiğimi görecek!" (19).

Annesinin İran'lı olduğu da rivayet edilen Ziyad b. Ebihi ile Muaviye arasındaki ihtilafın bir ciheti de ekonomik olup, Fars valisi olarak topladığı haracın ve diğer gelirlerin Beytülmale iadesini talep eden Muaviye'ye para vermeye niyeti olmayan Ziyad bunların "mal-ullah" değil "malü'l-Müslimîn" (ganimet) olduğu cevabını vermişti (20). Başka bir rivayete göre, Muaviye Ziyad'ı daha Hz. Ali'nin sağlığında tehdit etmiş ve Ziyad yukarıda zikredilen hutbesini o zaman irad etmişti. Ziyad'ın annesi Sümeyye'nin Ebu Sufyan'la olan gayri meşru bir macerasından doğduğu rivayeti de vardı. Hz. Ali bu tehdit ve Muaviye'nin Ziyad'a Ebu Sufyan'ın oğlu olduğunu hatırlatması üzerine Ziyad'a şöyle bir mektup yazmıştı: "Ben seni vali tayin etdim; seni onun akrabası olarak gördüğüm için tayin etmedim; Ebu Sufyan'ın ağızından kaçırdığı o bâtil ve yalan sözden ötürü, ondan ne miras alabilirsin ne de alaçağın bu miras sana helal olur, Nesebine ilhak etmek de helal olmaz. Muaviye insana önünden, arkasından, sağından, solundan yanar. Ondan sakın!..., sonra yine sakın; vesselam." (21). Busr b. Ebî Ertat'ın Ziyad'ın oğullarını tevkif etmesi emrini veren Muaviye'nin Ziyad'ın kardeşi Ebu Bekre tarafından son anda yetiştirilen mukabil emri ile, oğullarının hayatının kurtulması hususunda, J. Wellhausen şüphe izhar ediyor (22).

(19) a.g.e., s. 416.

(20) Ganimet hukuku bakımından "mâl-ullâh" ve "mâlü'l-müslimîn" tabirlerinin ifade ettiği hakiki mânâ ve bunlara dair yorum farkları için İktâ Sisteminin Temelleri" bölümüne bkz.

(21) İbnü'l-Esir c. 5, s. 444.

(22) bkz. J. Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, s. 57. Fakat bu rivayet de diğerleri gibi, sadece bir rivayettir. Eğer bir takım rivayetlerin efsane olabileceklerini kabul ediyorsak, unutmamalıyız ki bu diğer rivayetler için de geçerli bir tenkid olabilir. Elimizdeki bütün rivayetlerin tarihi vakalar olup bittikten çok sonra, kulaktan kulağa anlatılan hikayelerin yazıya geçirilmiş bir "compilation"u olduğunu unutmamalıyız. Bizim yapabileceğimiz, ancak, birbiri ile tezat halindeki rivayetlerin mukayesesi ile gerçeği tahmin etmeye çalışmaktan ibarettir. Maalesef hadiselerle çağdaş olarak yazılmış ve daha sağlam tarihi vesikalara sahip değiliz.

Muaviye Basra valiliğinden Busr b. Ebî Ertat'ı azlederek Abdullah b. Âmir'i Basra valisi tayin etdi. Kufe valisi Mugîre'nin Irak'ta âsâyîşi temin etmesine mukabil, Basra'da cinayetler ve eşkiyalık almış yürümüştü. İda-reye hükümet yerine kabileler hakim olmuştu: tabii bu kabileler arasın-daki menfaat kavgalarının neticesi tahmin edilebilir. Bir taraftan da hari-ci isyanları sürüp gidiyordu. Sehm b. Galib yetmiş harici ile birlikte isyan etmişdi. İbnü'l-Esîr'e göre Muaviye Abdullah b. Amir'e Sehm b. Galib ve adamları teslim olduktan sonra bunların öldürülmeleri emirini gönderdi-ği halde, Abdullah b. Amir bunu, "Ben senin zimmetini onlara vermiş bu-lundum" cevabıyla reddetmişti (23). İbni Amir Basra'daki vaziyeti düzelt-mek istemekle beraber, Devlet otoritesini kuvvetlendirmek için vicdanı-nın rahatsız olmasına razı olmuyor; yumuşak davranıyordu. (Muaviye ona Horasan ve Sicistanı da bağlamıştı. İbni Amir Kays b. Heysem es-Sulemî'yi Horasan'a vali tayin etdi. Bir rivayete göre Kays muharebe ederek Belh'e kadar gitmişti). İbni Amir bu haydutların hiçbirinin elini kesmek istemiyordu: "Böyle bir şey yaparsam onun babasının veya ak-rabalarının yüzüne nasıl bakarım" diyordu. "Muaviye ona "bir zimmet varsa o da senin üzerinde... bunun münakaşası olmaz" (24) diyordu. Ni-hayet 44 yılında Muaviye'nin sabrını iyice taşıran Abdullah azledilmiştir. İbni Amir aralarındaki akrabalık bağı sayesinde, vazifesinden çekilmes-i ni nezaketle emreden Muaviye'nin kızı Hind'i kendisine vermesi ve epeyce bir serveti de yağmalamasına göz yumması şartlarıyla valilikten çe-kilmiştir (25).

Mısır valiliğini ise o devrin 4 siyâsi dehasından biri diye meşhur olan Amr b. As yürütüyordu. Amr teyzesinin oğlu Ukbe b. Nâfi'yi de kendisine bağlı olan Kuzey Afrika'nın valiliğine tayin etmiş idi. (Ukbe b. Nafi bu yıldan itibaren süratle Kuzey Afrika fütuhatına girişmişti. Hicri 43 yılında Ukbe Sudan bölgesine girmiş ayrıca Berka bölgesinde bir takım fütuhat yaparak Berberileri de itaat altına almıştır) (26).

Muaviye'nin Irak'taki otoritesini temin etmek için hicri 41 yılında Ku-fe valisi tayin ettiği Mugîre b. Şube bu makamı Abdullah b. Amr'dan kap-mıştı. Rivayete göre Abdullah b. Amr'ı Muaviye Kufe valisi tayin edince, Mugîre Halife'nin yanına giderek; "Amr b. el-As'ı Mısır valisi, oğlu Ab-dullah'ı da Kufe valisi tayin etmek suretiyle "iki aslanın dişleri arasında bir Emir' olmak mı istiyorsun?" demişti. Buna mukabil Amr b. el-As da Muaviye'ye Mugîre'yi Kufe haracının başına getirmekle büyük hata et-

(23) İbnü'l-Esîr, c. 3, s. 418.

(24) Taberî, (2/16), s. 171.

(25) İbnü'l-Esîr, s.c. 3, s. 441.

(26) a.g.e., s. 419.

tiğini o sahtekardan harac olarak bir şey alamıyacağını hatırlatarak, Halifenin Kufe haracını toplama işini başk birine havale etmesine sebep oldu (27). Taif'li Sakif kabilesinden olan bu yaşlı tilki de arabin siyaset dahillerinden sayılır (diğer ikisi Muaviye ve Ziyad'dır). Gayesine erişmek için her türlü vasıtayı mubah sayan Mugîre b. Şube hakkında enteresan rivayetler vardır: Taif'de işlediği bir cinayetden, uyuyan bir arkadaşını öldürdükten, sonra hicretin ilk yıllarında Medine'ye kaçmıştı. Hicrî 9 yılında Taif'teki putperest mabedini tahrib etmekle tavzif edildiği zaman mabedin hazinesini de yürütmüştü. Kadınlara çok düşkün idi. Hz. Ömer zamanında bir zina fiili esnasında yakalanmış ve aleyhindeki şahitlerden biri olan Ziyad'ın susmayı tercih etmesi sayesinde kurtulmuştu (28). Mevki hırsı sayesinde zamanla yükselmesini bilmişti; Farsça bilgisi sayesinde İranlılar ile müzakeratda elçi olarak kullanılıyordu. 21 yılında Ammar b. Yasir'in halefi olarak Kufe'ye gelmişti ve Azerbaycan fütuhâtı onun zamanında yapılmıştı. Kölesi Ebu Lülüe Mugîre'yi Hz. Ömer'e şikayet etmiş; fakat Ömer'in Mugîre'yi cezalandırmayışına içerleyerek Hz. Ömer'in şehadetine yol açan suikastı yapmıştı. Bütün yüzsüzlüğüne ve mevki hırsına rağmen Hz. Osman zamanında, Umeyye ailesine mensub olmadığı gibi İslamın güzidelerinden de sayılmadığı için, mühim bir rolü olmamıştı. Fakat Osman'ın katline yol açan hadiseler de karışmamıştı. Hz. Ali Halife olunca önce ona yanaştı. Yükselbilmek için başvurduğu bu yaltaklanmaların hikayesi İbnü'l-Esir tarafından tafsilatıyla anlatılmıştır. Mugîre Hz. Ali'ye Muaviye'yi İbni Amiri ve Osman'ın diğer valilerini yerinde bırakmayı tavsiye eder. Ali bunu kabul etmeyeceğini söyleyince hiç olmazsa Muaviye'yi yerinde bırakmasını ve onu Ali'nin hilafetini tanıyıp biat ettikten sonra azletmesini tavsiye eder. Hz. Ali'nin bunlara aldırış etmediğini görünce Medine'den ayrılıp Mekke'ye gider (29). Sonra Muaviye'nin saflarına katılır. Muaviye onu Kufe valisi tayin ettiği zaman artık iyice yaşlanmıştı ve makamını kaybetmemekten başka bir düşüncesi de kalmamıştı. Hem Kufelileri rahatsız etmemek hem de halife'yi idare etmeye çalışmak, başlıca siyaseti idi. Rivayete göre Mugîre'nin tek gözü ve ön dişleri yoktu. "Kocaman bir kafası, şişkin dudakları, kırmızıya çalın, sonradan siyaha boyanan ve kafasının dört bir yanına 'boynuz' gibi uzamış sert kıllı saçları vardı." (30) Hicri 42 yılında Muaviye tarafından Ziyad problemini halletmek vazifesi verildi. Mugîre'nin Ziyad ile Muavi-

(27) a.g.e., s. 413.

(28) Avlonyalı Süreyya, s. 204.

(29) İbnü'l-Esir, c. 3, s. 198.

(30) J. Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, s. 55. Wellhausen bu malumatın sadece kendisinin neşrettiği, "Kitâbü'l-Egâni'nin Münih yazmasının baş tarafındaki bir malumata istinad ettiğini söylüyor.

ye'nin arasını buluşu hakkındaki rivayetler karakterini göstermek bakımından dikkate değer.

Ziyad Basra'daki mallarını yeğeni Abdurrahman b. Ebû Bekre'ye emanet etmişti. Muaviye bunu öğrenince Mugîre'ye Ziyad'ın mallarını ele geçirme vazifesini verdi. Mugîre Abdurrahman'a, "her ne kadar baban bana kötülük etmiş ise de, Amcanın iyiliğini gördüm", dedi. Muaviye'ye de Abdurrahman'ın elinde alabileceği bir şey bulamadığını yazdı. Muaviye bunun üzerine Abdurrahman'a işkence etmesini emretti. Mugîre sözüm ona Abdurrahman'a işkence yapmış ve yine bir şey bulamadığını yazmıştı: Bir Sakifli olan kadim dostuna kötülük etmeye niyeti yoktu. Muaviye'nin huzuruna çıktığı zaman halife ona; şöyle demişti:

"Kişi gizli bir mevzuyu birine açacak olursa
gerektir ki sırrını açtığı kimse dostu ve kardeşi olsun
sırrını birine açacak isen

Ya bir (nâsîh) sırdaşına aç yahut vaz geç!"

Mugîre bu sitemi anlamamış gibi göründü: "Yâ Emîr'el-Müminîn eğer bana bir sır tevdi edeceksen, bil ki onu müşfik bir sırdaşa açmış olacaksın", dedi, "Fakat bununla ne demek istiyorsunuz?" Muaviye, "Ziyad'ı hatırladıkça ve onun Fars toprağına sığınıp, bana biat etmekten imtina ettiğini hatırladıkça, gözüme bir gece bile uyku girmiyor" dedi. "Mugîre Ziyad' orda olsa ne olur ki, ya Emîr'el-Müminîn?" diye mukabele etdi. Bunun üzerine Muaviye, "Ziyad gibi Arabın dahilerinden biri elinde bir çok mallar varken, Fars kalesinde ve emniyet içinde ise, bir çok hileye başvurabilir; Ehl-i Beyt'den birine biat alırsa ve bu hile ile harbi yeniden başlatırsa diye korkuyorum!" dedi. Bunun üzerine Mugîre, "Bana izin verir misiniz, ey Emir'el-Müminin, onu size getireyim", dedi. Muaviye sevinerek bu izni verdi tabii (31).

Böylece Mugîre Ziyad'ın yanına giderek onu ikna etdi. Muaviye Ziyad'a bir amannâme göndererek yanına çağırdı. Tabii Ziyad Fars eyaletinin gelirlerini sarf ettiğini ve bir şey kalmadığını söyledi; Muaviye de buna inanmış gözüktü. Böylece Ziyad'dan, Mugîre'nin araya girmesi sayesinde kurtulmuş oluyordu. Ziyad Muaviye'den dostu Mugîre'nin yanında Kufe'de oturma izni aldı. Mugîre'nin evine serbestçe girip çıkıyordu: Mugîre'nin genç karısı Ümmü Eyyub binti Umare ile flört ediyor; "benim yanımda örtünmene ve çekinmene gerek yok, çünkü ben Mugîre'nin babasıyım!" diyordu. (Ziyad'ın oğullarından birinin adı da Mugîre olduğu için). Mugîre öldüğü zaman Ziyad onun karısıyla evlendi (32).

(31) Taberî, (2/24) s. 177.

(32) a.g.e., s. 180.

İşte umumi hatları ile Muaviye'nin hakimiyetinin ilk iki yılı içinde cereyan eden hadiseler bunlardır. Bizans'a karşı ise, Muaviye'nin daha Suriye valiliği sırasında hem karadan hem de denizden saldırmak suretiyle başlattığı mücadele yeniden başladı. Muaviye iç savaşta, Hz. Ali'ye karşı yaptığı mücadelenin şiddetlendiği bu anda, Bizans'a vergi ödemeyi kabul ederek sulhu satın almak zorunda kalmıştı. Bu sulhun tarihi olarak Bizans kroniği Theophanes 6150 hilkat yılını (m. 659) vermektedir. Belazuri'ye göre Muaviye bu sulhu temin edebilmek için haftada 1000 dinar ödemeyi kabul etmişti (33). Halbuki Yakubi'ye göre 41 (661 - 662) yılında Habib b. Mesleme bir Anadolu seferi yapmıştır (34). Taberiye göre ise ilk sefer Alan (Kafkasya bölgesinde bir yer) ve Bizans'a karşı 42 yılında yapılmıştır ki bu rivayet daha makul görünüyor (35). Demek oluyor ki, Muaviye Bizans'a karşı mücadelesine bıraktığı yerden yeniden başlamıştır.

Bizans'a karşı daha Suriye valisi iken kazandığı büyük ve devamlı muvaffakiyet sayesinde (36) Suriye ordusunu mükemmel talimli ve disiplinli bir ordu haline getiren Muaviye, iç politikadaki emniyetini de bu kuvvetlere medyundu. Hem coğrafya hem de evlilik bağları ile Muaviye'nin hararetli taraftarları olan Suriye'li Kelb kabilesi Merkezi orduyu teşkil ediyordu (37). Dikkate şayandır ki Muaviye Emevi hilafeti tarihinde iktidara geldiği zaman hakim olduğu toprakları asla düşmana kaptırmadığı gibi, Kuzey Afrika'daki büyük fütuhât da onun zamanında yapılmıştır. Doğuda da hilafet orduları Türkistan'a ve Hind sınırlarına kadar ulaşmıştı. Anadolu devamlı baskı altında tutuluyordu ve Grejuva ateşinin keşfedilmesi hadiselerin rengini değiştirmese idi, Muaviye Bizans imparatorluğunu da yok edebilirdi. Elini iki defa Bizans payitahtına kadar uzatmıştı (38).

Hicrî 42 yılında mûtâd haricî isyanlarının da hazırlanmakta olduğunu

(33) J. Wellhausen, "Die Kämpfe der Araber mit den Römern in der Zeit der Umajyaden", Philosophische Heft 4, Göttingen, 1901, s. 421.

(34) Yâkûbî, Tarih, Neşr: Th. Houtsma, Leiden, 1883, s. 2, s. 239.

(35) Taberî, (2/7), s. 172.

(36) Muaviye Suriye valisi iken dahi Bizans'a devamlı gazâ etmiş, bu sayede disiplinli bir Suriye ordusuna sahip olmuştu. Ayrıca, Hz. Osman zamanında, donanma inşası için izin almış ve meydana geçirdiği kuvvetli bir donanma ile Bizans'la yapılan meşhur Zat'üs-Süvâri donanma savaşını da kazanmıştı.

(37) Hamilton A. R. Gibb, "Arab - Byzantine Relations", Dumbarton Oak papers, sayı 12, 1958.

(38) Bu hususta daha fazla malumat için bkz. Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", S. Ü. Selçuk Dergisi, Konya 1986, s. 65 vd.

görüyoruz. Mamafih Kûfe valisi Mugîre bunlarla ve Kufe'deki Ali taraftarları ile, çok mahirane bir siyasetle, fazla zorlanmadan başa çıkmasını bilmiştir. Hilafet ve Mülk Zıddiyeti açısından hicri 43 yılında ve daha sonra cereyan eden hadiseler bizi fazla ilgilendirmiyor. Muaviye ve Valileri umumiyetle bu noktaya kadar tasvir edilen tarzda bir politika ile, zuhûr eden problemlerle başa çıkmasını bilmişlerdir. Muaviye hakimiyetinin daha sonraki yıllarında Ebu Sufyan'ın gayri meşru oğlu olduğu iddia edilen Ziyad'ı üvey kardeşi ilan ederek, bu rezaletin Emevi ailesi içinde dahi uyandırdığı reaksiyonlara aldırış etmeksizin, kendisine muktedir bir yardımcı daha bulacaktır. Ziyad önce Basra valisi, Mugîre'nin ölümünden sonra da Kufe valisi tayin edilmiştir. Buraya kadar nakledilen rivayetlerin menfî üslubu Muaviye'nin daha sonraki politikasını da karakterize etmeye kafidir. Mesela halkın çok sevdiği ve Muaviye'ye değilse bile, Yezid'e müstakbel bir hilafet rakibi olmasından korkulan Abdurrahman b. Hâlid b. Velid'in Muaviye'nin doktoru tarafından zehirletilmesi ve buna mükafaten bu gayri müslim doktorun Hims (Emassa) haracı ile mükafatlandırılması rivayeti de bu cümledendir (39).

Saltanat hakkını kabullenmeye Bizans idaresi altında alışmış olan Suriyeliler, Muaviye'nin otoritesini Kuran idealleri açısından bir imtihana tabi tutmayı hiç düşünmemişlerdi. Üstelik Yezid'in Annesi Meysun'un Suriyeli Kelb kabilesinden olması sebebiyle bu kabilenin mensupları kendilerini halifenin akrabası ve tabii müttefiki olarak görmüşlerdir. Muaviye'nin haleflerine de devrettiği en nüfuzlu maliye müşavirlerinden biri, Sercun b. Mansur bir hıristiyandı (40). Umumiyetle hıristiyanlara İslamda zaten mevcut olan toleransdan dahi daha fazlasını gösterdiği anlaşılıyor ki, bu husus hıristiyan tarihçilerin onun hakimiyetini minnet ve şükranla yad etmeleri şeklinde bir aksülamel bulmuştur. Hatta, belki de aynı sebeple, modern müşteşriklere bile sevimli görüldüğü söylenebilir. Mesela Wellhausen diyor ki: "Muaviye'nin Halife olacak yerde Suriye ile iktifa etmemiş ve orada, Arapların içinde mahvoldukları şarktaki milliyetsiz üniversal hakimiyetden daha sağlam olacak millî bir devlet kurmamış ol-

(39) E. W. Brooks, "The Successors of Heraclius", Cambridge Medieaval History, Cambridge 1957, c. 2, s. 396.

(40) Sercun (Sergios) b. Mansur'un oğlu John of Damascus Cyrissorhoas Şamlı Yuhanna, meşhur hıristiyan ilahiyatçılarından birisi olup babasından aynı vazifeyi devr almıştı. Yezid ile birlikte büyümüş (bkz. Philip Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Çeviren: Salih Tuğ, İstanbul, 1980, s. 388) ve el-ahtal ile şiir sohbeti yapmıştı. Müslümanlarla ilahiyat meselelerini tartışmak için hıristiyanlar tarafından kullanılan bir münakaşa kitabı yazmıştı. Kelamcıların "Kelam"a atfettikleri istisnâî değer ve kelimetullah münakaşası Şamlı Yuhanna'nın argümanlarından doğmadır. Kelam ilminin gelişme tarihinde onun da böyle bir hissesi vardı.

masına teessüf olunabilir. Onun bunu düşünmüş, fakat İslamdan ayrılıp kiliseye iltihak etmek zorunda kalacağı için tatbikini imkansız addetmiş olması mümkündür." (41). Ele aldığımız problem açısından bu kadarı کافی olduğu için, Muaviye devrinin diğer hadiseleri üzerinde durmaya lüzum görmüyoruz. Sadece Muaviye'nin daha kendi sağlığında oğlu Yezid için biat almak suretiyle hilafet idealini (şayet böyle bir idealden bahs etmek caizse) tam manası ile mülke (saltanat) dönüştürdüğünü hatırlatmak yeter. Muaviye'nin Yezid'e biat alış tarzının hikayesine başlamadan önce elimizdeki rivayetlere göre - en ehemmiyetsiz teferruat haricinde hiç bir şeyi kısaltmaksızın - buraya kadar verdiğimiz tafsilata dayanarak bir takım değerlendirmeler yapmak gerekirse, şunlar söylenebilir: Muaviye oğlu Yezid için biat almamış olsaydı bile hakimiyetinin bu iki yılına bakarak verilebilecek yegane hüküm, bu hakimiyetin sırf politik ihtiyaçlar ve zaruretleri hesaba katan bir saltanattan ibaret olduğudur. Rivayetler serisinin Hazreti Muaviye için fazlaca mübalağa edilmiş bir makavelist politikacı tasviri çizdiği doğrudur. Bu rivayetlere istinaden yapılabilecek bir değerlendirme J. Wellhausen'inkinden pek farklı olmayacaktır; zira bu rivayetler serisinden çıkan karakterizasyonun hiç bir müsbet cephesinin bulunmadığı açıktır. Mesela Wellhausen diyor ki: "Muaviye'nin miras hakkını istinat ettirdiği döviz Osman'ın intikamı idi. Onun bunu ne manada ele almış olduğu, Osman'a karşı en zehirli tahrikatta bulunmuş olan Amr b. el-Âs ile ittifak etmiş olmasından anlaşılmaktadır. Hürmet ve sadakat onun motifi değildi. Katledilen selefinin an'anelerini de takip etmedi. Onun idaresinin umumi neticesi olan Ümeyye'nin hakimiyetini elbette kabul etmişti. Fakat bütün yağlı makamları hiç bir suretle Ümeyyelilere tevcih etmedi. Onları tecrübe etmedi değil, fakat mûtâden pek kısa bir zamanda da hepsini azletti." (42).

Burada söze başlarken yaptığımız kaynak değerlendirmesini tekrar etmeye gerek yoktur. Mülk ve hilafet rejimi zıddiyeti hakkındaki değerlendirmemizi ise, Yezid'e biat alınmasını inceledikten, bu husustaki rivayetleri de naklettikten sonra, ele alacağız. Ancak, mukaddimemizde yaptığımız tenkitlere şunu da ekleyelim: Eski İslam kroniklerindeki, Muaviye'nin saltanatının ilk iki yılı hakkında verilen malumatı tafsilatı ile naklettik. Sadece bu kroniklerin detaylar içinde kaybolan anekdotlarını birleştirebilmek ve muntazam bir tahkiye ile umumi hatları da gösterebilmek için bunları tertipleme ve ehemmiyetsiz teferruatı bazen hülasa etmekle iktifa ettik. Buna rağmen, metodolojik mülâhazalarda işaret ettiğimiz mesele, yani individüalist prensipten hareketle detaylara da inen bir ta-

(41) J. Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, s. 64.

(42) a.g.e., s. 64.

rihi tasvirin kahramanların rolünü mübalağalı bir şekilde aksettirdiğini ve onların içinde buldukları tarihi zaruretlerin umümi hatlarını görüş açımızın dışında bıraktığını isbat etmek için, bu rivayetler serisinin ortaya çıkardığı karanlık tablo kafidir. Gerçi evvelce de işaret olunduğu gibi, bu rivayetler tarafgirdir. Ancak umumi hatları ele alan ve holistik prensibe göre, detayların anekdot karakterini bir yana bırakan, bir usulün de Muaviye ve valilerine belki de hak etmedikleri ölçüde müsbet bir rol verdiğini modern tarihçilerin noktai nazarlarını naklederken göreceğiz. Tarihi realite ise, öyle sanıyoruz ki ne detaylara inen İslam kronikçilerinin ne de modern tarihçilerin çizdiği tabloya uyar: ancak elimizde güvenilir ve hadiselerle çağdaş olan yazılı tarihi vesikalar yerine sadece bu rivayetler serisi bulunduğunu, modern müsteşriklerin yaptığı gibi işimize gelen rivayete doğru işimize gelmeyene uydurma diyerek işin içinden çıkamayacağımızı da görmemiz gerekir. Gerçekte rivayet rivayettir ve hepsini eşit ölçüde nazarı dikkate almaya mecburuz; bunlara fazla güvenilemeyeceği tenkidine karşı ancak bir tek şey söylenebilir: Eski İslam tarihçilerinin dediği gibi: Allâhü eâlem bi's-Sevâb! Doğrusunu Allah bilir...